

Пило заводдун коллектив
субботниктин бүдүүзүндө де-
мексээрчи аштан, арыгаан
бо хүн быжмалаткан учсто-
бокетон кудумчузунда суб-
ботниктин киржикчилеринин
ажымдаи туурары.
О. ОХЕМЧИНТИН фотогу.

О. ОХЕМЧИНТИН фотозу.

УЛУСТАРЫНЫҢ ЛЕНИНЧИ НАЙЫРАЛЫ

ЛЕНИННИҢ А Д Ы

Чугаа-домаа үгөлөк,
Чуак кеткен чаптар
Чуруун көргөн танымар
Чуртталгада кымал? — Ленин!

Сеткилдерин чымыктыр
Сергелдирер булунт,
Өшкөс от дег ачы,
Өлүм чок ат кым деп? — Ленин!

Чонга эргим, утундурбас,
Чогаал, мрда маалдар,
Пичи, малчы чонуну
Пизг кыла кымал? — Ленин!

Секунда-лаа чонуну
Сеткилдене изеге —
Агаар, суг, чырик дег
Алар аттыг кымал? — Ленин!

Октябрийн тутунда,
Октябрийн кийинде,
Шылааргай эртеме,
Шыдал-күштүг кымал? — Ленин!

А. ДОПЧАА.

ХАЯ-ДАШТАН БЫЖЫГ

«Чус кийинки арпун көөрү-
нүй орунуга, чыгыс кийинки
адын таппа ала» деп тыва үл-
гөр чугаа бар. Шогду Маадыр-
оол башка Маадыр-оол башка
харын мичаар таппаган, өң-
үктөйш алганнар. Каз-Хем-
ниң «Октябрь 14 чылы» кол-
хозунга аят аякаччылар бол-
уп, аймакка өткөзүлгөн.

Өндүктөр чыга ачылгыла ки-
рип, элечини ачылдып өт-
көн. Кийинки аймакка чыгып
чүгүрбас дээрли. Чамдыкта
Проконий аары бээр, Шогду-
оол ачылгыла чыгып кеткен.
Оон ачылгыла чыгып кеткен.
Оон ачылгыла чыгып кеткен.
Оон ачылгыла чыгып кеткен.

Оон бээр хой сук аккан, хой
үлө бүткөн. Шогду биле Про-
конийн ачылдып кеткен.
Оон ачылгыла чыгып кеткен.
Оон ачылгыла чыгып кеткен.
Оон ачылгыла чыгып кеткен.

Ам бо хүнүрде ийи өңүк
Саргал шөлүндө. Сөөгү чы-
дарда өскө ачылгыла тиртти-
ра берген Проконийн дүжүт
аяарына киришкенир дөш,
Саргал шөлүндө эжелген.
Уреллиг коббайн алаа
оңаыны берген. Иччала-лаа
оңаыны берген. Иччала-лаа
оңаыны берген. Иччала-лаа

— Сөзү база чединишкени
пүтүлгөн. Иччала-лаа чыгып
көчү-биле холбайтыр со-
палыштыр чыгып кеткен. Оон
болгай, туттун, Шогду-дөш,
кымыл-лаа дайынчы хову
кымыл-лаа дайынчы хову
кымыл-лаа дайынчы хову

— Маханаа-торлар кейжээни
чөмөт чөткөлдө келер. Олар
бир чөргө чыгып кеткен.
Сымын канчаар ачылдып
турарын ачылдып турарын
ачылдып турарын ачылдып
турарын ачылдып турарын

— Ажаа ачылгыла өткө-
лөндө бээр кеш чедиринти
моң?
— А аска өрүн?
— Шогду Маадыр-оол оң-
ла хара, а аска өрүн оң биче
өткө, иччала-лаа нормалы
акжирин туралар.

— Маханаа-торлар урелиг бо-
байн-дыр бе?
— Чок. Урелиг берсе-даа,
Шогду-биле биче ийи оң до-
рааа «түлгөрдү» уула-ла бо-
гай биче.

Азыркылар кыла хал-
даштан бичиг дөш мичаа,
бо ийи кийинки аймакта өң-
таша киче кайгаар. Бригада-
да ачылдып турар механика-
торларын аразында каш на-
ционалдык кийизлери бар.
Оларым кымыл турар үлө-
н — чыгыс. Иштиге хөлүгү,
өткөдө — күштүг. Иччала-
лаа колхозун Саргалда бо бир
эпти кийизлери — чүгү-
дөсөкөсө найыралдыг коллек-
тив бол берген.

С. САЛЧАК.

Тывага Совет эрге-чагырганын 25 чылынын
дургузунда бистин республикавыс улаз ажал-агы-
ынын бүгү адырларына, эртем, культурага аажок
улаз чедишкенин чедип алган. Коммунист
партиянын, акы-думма совет улустарын анык

республиканын дугайында чаагай сагыш салым-
кынынын, бистин улустарыстын бузулбас ленин-
чи найыралынын ачызында ол чедишкенин, ма-
гаданчыг чаартылгалар чедип алдынган.

АЙМАК-СӨӨК ДЕП ЫЛГАЛ ЧӨККА

Тыва улустарга улаз Ленин-
ниң дилы-биле ач баштайт.
Орус сөстү кымал сөзүмү?
Калбак дегем Тороон чурту-
вустун ол-бо булуңуна чыгып
келген башкылар — орус-тар,
украиннар, белорус-тар. То-
роон чурт, Ленин, найырал
деп сөстүрүп улаз-утказын
илериди тайылбырлаарга, би-
чилерин кайы хире сонугу-
раа, идеге, бузул-биле хү-
лөз алырга кым-даа эсерер.

Найыссылалыс Кымылдың
кайы-лаа шолхозында баар
болууда, барык класс бур-
аңды орус, тыва улустар ка-
ды бөрөһи турар.

Найыссылалда Ленин кудум-
чузун бажында № 1 бажы-
ча кире дүжээ. Тыванын хо-
очун шолхоздарынын бирөө-
нү № 2 шолхоз-дыр. Шолхоз баш-
тайты доозукчуларын тускай-
лаң амыдыралдын орунуге
үлөзгөн бээр чээрби чыл аш-
кан. Хой-ле кичи оң эжине
арган кирген, бичиге ко-
нап тиккан. Ам миде чартык
мун ажит туралар өрөһүн
турар. Токунун ичкенин
Орпунин матчынын, Тан-
дунин тарааынын ачыл-
гөдүн чыгыс өң-сөткөдиг,
найыралдыг коллектив өө-
дө, кийизинди турар.

Кымылдың коллектив-
вида 35 башкы, оларын а-
рамында орус, тывалар, ка-
кастар, алтайлар, белорус-
тар каш ийи аймак-сөөк
улаз бер.

Таясип Филиппова Лама —
хоочун башкыларын бирөө-
нү. Бо шолхоз ажиттары
билек маңаа ачылдып өткөн
мен. Бугу амыдыралым маңаа
эртем. Мында чыдар ишти-
де чүгү көрбөз дээр. Шолхо-
зын сайыралыма, бурунтаар

базымн карак-биле көрүп
келдим.
Шына-лаа миде, Таясип
Филиппова баштайты үдө-
эге класстарга ачылдып тур-
ган. 17 чыл дургузунда бо
ажылынга бараан бооп келген.
Оон илпизин, хакас, тыва дил
сөң төрөн дилы. Тыва чон
аразынга өңүт дорууна бол-
ган оларын бажы-чаңы,
чаңгыл, дуузалдарын көңүт
аки билер. Ылгалган уру-
лар-биле ачылдылар алаа
чын, билдигер. Водунуң би-
лир чүдүлгөн өөрүгө, илал-
гы амын башкыларга, ча-
кам дивес дамчыдар күе-
диг.

Ол ам иштерини маңы-
жылап ачылдып турар. Уп-
тоо база бир ол аластарын
айтарып-биле ачылдылар
аңаа оңааган. Хун чуртун са-
гыр, олаалтын ой-шалаң
кылар, нинтиге ажитыг
күш-ажыл кылар дөш ажи-
лөк-ле хой.

Хоочун башкымы-биле бөгү
миде оң кийизинтиричлери
Л. Б. Олар, С. М. Солдун,
М. К. Олар маңа ачылдып
турар. Оларын чедишкенин
башкыны сөткөһүн өөртү.
Ужун үш чыл дургузунда
шолхоз ачылдып келген. А-
рамын кийизинтиричлери Ко-
нстантиновна Кон-
горованын күш-ажылы оруу
бо шолхозын амыдыралы-
ла ханы холбайшан. Улаз
орус дилды чекке кийге
өрткөн дээр! «Ол мээң баш-
кы» деп чугааларлар кайы
хой.

Ачылдып келген чыда-
рында орус, тыва эштер-биле
көздө дем катып чурттур
бис. Өөредилге эртелекши
Н. А. Мистрюкова, башкылар
Ф. Т. Мананова, С. М. Сол-
дун күш-ажылы орун ба-
ла бо шолхоздан өткөн, бо
хүнүргө чедир миде ажи-

дап турар. Сөөгү чыдарда
даштын дил башкымы К. Г.
Седип, орус дил башкымы
А. Я. Иванова дөш өскө-
дө башкылар келген. Оларын
көңүт бургуу тус-туста орус,
тыва, немец, англи дилдарын
тыва улустарга өөредип турар.
Бисте калды-даа аймак-сөөк
деп илгал чыткен.

Шына-лаа бичиг найырал-
дыг, ажи-лаа, улаз-даа баш-
кыларын хоочун коллектив-
нү № 2 шолхозын коллектив.
Хоочунунын бирөөнине
РСФСР-ниң шолхоздарын
аздарыг башкымы С. П. Ду-
кежев хамаарып. 32 чыл
дургузунда шолхоз ачылдып,
улустарын өөредип чурттур.
Ол ам 4-8 класстарда боло-
ла, география башкымы.

Ленинчи бөлөһиниң бугу-
дунда өткөн чаа өөредилге
чыгыла оон ажил-хөзөн со-
нуугарымыс, ол мичаар
харымыла.

Бо өөредилге чыгыла
бистин ажилымыс оңаагай
чүе чаа программалары
ишчиге. Биология, геогра-
фия чаа, солун болган эр-
теме үлөзгөн уганыш-
кыныг билгилерин улустарга
чедирин бистин согуламыс.
Улустарын кийизинти улуст,
сонугураа боор-дур.

Коллективтин кийизинти-
рин аразында болуңу мерге-
жилең ажи-биле хоочун-
нарын кийизин ол дээр. Га-
лина Ивановна Самаркова —
пионер вожагы, ол ажилта
21 чыл дургузунда аң сөткө-
диг ачылдып чурттур. Шолхо-
зын пионер өрөһиниң кий-
геш, миде тургускан иштери-
ни олаачы булуңу кийи до-
раа-на эсерип наар. Уру-
ларын найыралынын орунуга
чүгө бистин чуртувуста
жес, харын акы-думма со-
палыг чурттарга шөйлүгөн.
Бо чүгү көрүгүз турары
дээр, найыралга бектеп тур-
бас, оң чабынжы аң сөт-
көдиг кийи буруңу чур-
ктеринде хун чурттур дө-
ш керчелеп турар-дыр.

№ 2 шолхозын башкылар
коллектив, бистин бүгү по-
лаарымыс, мичаа, найы-
ралга бичигип, найыралы
улустарын кийизинти турар.

В. ДИРИН.

НАЙЫРАЛДЫҢ АЧЫЗЫНДА

Тыва чогаал дайын чыда-
рында Саян сынын өртөй бас-
кан: 1943 чылда «Совет чо-
гаалы» деп ном үлдүрер
чөргө Салчак Токанниң «Тос
чадырда» деп тоожуу, Сергей
Пюрбюнуң «Кымыл» деп
шүлүү «Красноярск» жур-
налга парлааттыган. Оортан
бээр бистин чогаалымыстың
«география» чылды-на
калырын кел чыдар. Ылаң-
гыла СССР-ниң Күрүн ша-
палы-биле «Араттың сөзү»
демегээс сонда, ол чогаал
демегеге суратгыл берген:
ам оңу 21 дилда оңулдурган —
Англия, Индия, Пакистан, Гер-
мания, Моол болган өскө-
дө чурттарда көчүп турар.

Ленинчи национал поэти-
канын ачыманда төртүтүгөн,
чечелдин турар тыва чогаал-
дыг өтөлекчилери С. Токан,
С. Сарыг-оол, С. Бюрбю, В. Хо-
вемей, О. Саган-оол болган
ажыла-даа чогаалчыларын
чогааларын бистин чуртту-
улустарын дилдарында
оңулдуртуп турар апарган.
Москвага С. Токанниң «Арат-
тын сөзү», С. Сарыг-оолдун
«Аңгы-оолдун тоожуу», «Шү-
лүү», «Саян чыныла»,
О. Саган-оолдун «Баян-Тала-
нын кийизи», «Ас-кейинтиг
сыйдыс», А. Дарканын «Эр-
ниң эрөө» деп чогаалдары,
тыва шүлүктүлгөн болган
чогаалчыларын «Тыванын
шүлүктүлгөн», «Чеди-Суур»,
«Тыва чечен чугаалар» деп
номынар парлааттыг үнгөн.
Бо хүнүрде С. Токанниң «Чая
Тыла», М. Кенин-Топсанниң
«Улаз хемини шапкыны», А.
Дарканын «Эрниң эрөө»
(11 ном), «Эрнине адылар»
деп номун оңулдурган бесте-
кен турар. Тыва шүлүктүл-
гөн, чогаалчыларын ажи-
лалар «Дружба народов», «Ок-
тябрь», «Голос» болган «Си-
бирские огни» деп журнал-
дарын арынырынга үргүлү-
п, социализм турар. Октяб-
рын социализм турар. Улаз
революцияны 50 чыл оон та-
варыштыр «Сибирский улу-
с» турар «Совет» чогаалы,
«Ном апарган шүлүк» деп
номнарга тыва шүлүктүл-
гөн элөөн хой чогаалдарын
оңулдурган, парлап үлдүргөн.

Тыва чогаалды орус дилге
оңулдурган болган оң реда-
кторлар ийгүр ажилта С. П.
Шипачев, А. А. Палыбеков,
А. А. Жаров, А. Е. Ойешинов,
С. П. Гуляев, П. И. Желе-
нов болган суратгыл өскө-
дө совет чогаалчылар кийизин
келген. Ол ажилга Н. С. Тхо-
нов, С. П. Шипачев баһтаан
СССР-ниң Чогаалчылар эл-
линиң национал комиссия-
нын тыва секциясы оңаа улаз
рольдуг болган.

Орус дилга оңулдуртуп-
панын ачыманда тыва чогаал
бистин чурттуң найыралдыг
өг-бүлөһиниң калба-биле бил-
дигер апарган. Ам тыва шү-
лүк болган проза үбөк, кыр-
гыс, алтай, бурят, якут, хакас
болган өскө-даа дилдарды
оңулдуртупкан. Чугаа бо чы-
лы бестин С. Сарыг-оолдун
«Аңгы-оолдун тоожуу» ала-
тай, якут дилдарга оңулдур-
ган. Якут дилга «Тыванын
ыры» деп номун парлап үн-
дүргөн. Ылаң чээрби ажит та-
ва шүлүктүлгөн шүлүктүл-
гөн.

Тыва чогаалчылар боттары-
нын ажи-лаа акы-думма
улустарын найыралымыс
бичигилеринге үлүг кийизин,
дыла хой номынын, шүлү-
ктүлгөн илаларын ажи-
буру дилдарлар оңулдур-
турар. Ол башка ийи-буру
литератураларын аразында
харылааын бичигилеп, со-
циализм културалыг хө-
жүмдөһинге биче эвес са-
зымын кийизинти турар.

Ю. КҮНЗЕГЕШ.

Бо чуртта республика найыссылалында
уран чүгүт улашканын суртудары
(салагай таладан) Тая Маадыр, Алла
Курчева, Ира Диринчип, Очур-оол Айлан,
Дарья Серен-Чимит, Фортеняда Надя
Сычева олар чыгыс өг-бүлөһүн кийиз-
лиг дег, эпти найыралдыг чурттан, өө-
рини турар.

Хоочун салаалдыг кийизиниң рес-
публич, дайынчы болган күш-ажылы то-
лөптүг үзөгөр-чикен, чаагай чычылар-
ын дөшө салаан, эртем-билгини чедип
алырынга улаз чүткүлдүлгөн-дир.

О. ОХЕМЧИКТИҢ ФОТОЗУ.

УЛУГ ӨГ-БҮЛЕВИС-БИЛЕ

Социализм тилээс, оң бич-
жыканы-биле холбайтыр кү-
рүнени болган мичигилди
башкаларынга кийизин эконо-
мичинти, социализмниң
болган културалыг аралар
ажылы чоннарга бар апар-
ган. Бистин социализм де-
мократияны бургуула демок-
ратиядан бир өң оңаагай
кол кылаар мотуу миде.

Чаа иштерде тургузулуп
тиилеэс социализм кү-
рүнени хөзөн башкаларынын
дегем оруун чонга ачылдып
берген. Оон түнелсине Со-
веттер шына-ла хөзөк кы-
рыда өң массалыг органир
апарган. Бир эвес чээрби чы-
лар үлөзгөн согулалда ки-
ришкен чонун хуузу 70 кире
турган болза, үш чылдар-
нын ортан үлөһин 90 хууран
ажа берген. Ам согулалда ба-
рык шүлүг хамаатылар ки-
риш турар апарган.

1969 чылда болган чөр-
чөк Советтеринге согулаларга
150 миллион хире согулалар
киришкен, коммунисттерин
болган партия кийизин эсе-
терин улусузу богуңу кий-
лалары дөш боттарынын
бадылаанын берген. Де-
путаттар дээрге, чонун ара-

зында депинди үлдүргөн
толөптүг дөш кийизлери-
дир. Оларын аразында ажи-
буру профессионалыг болган
културалыг ажилдары,
ажи-буру салаалдыг болган
ажи-буру ажи-буру ажи-
буру ажи-буру ажи-буру
ажи-буру ажи-буру ажи-
буру ажи-буру ажи-буру

Согулуг болуп эркен со-
гулалда Тыва АССР-ниң Дэ-
дэ Советинге 110 депутат со-
гуттурган. Оларын аразында
бүдүрүлгө ачылдып турар-
ларын саны 46, Ол дээрге
бүгү депутаттарын бари 41
хуузу болуп-дур. Бистин рес-
публичанын парламента кий-
изиниң аразында дөрт
эжелге ачылдылар, чеди
башкы, 22 депутат совет ор-
ганынын ажилдары болган.

19 кийи партия, профсоюз
болган комсомол органира-
нын ажилдары болуп
турар. А национал составы-
нын талаа-биле ажи-буру
дык: тывалар 77, орустар 31,
өскө национал улусту 2. Со-
гуттурган аразында 80
кижи СЭП кийизин болган
ажаа кандидаттар, хөзөкөн
депутаттарын саны 30.

Районнар Советтеринге 715
депутаттар согуттурган.
Оларын аразында хөзөкөн-
нөр 228, ажилдары 288,
колхозчулар 150, албай-ха-
кыч болган өскө профес-
сиялыг кийизин 279. Тыва
депутаттар 449, орус депу-
таттар 190, украиннар — 5,
белорустар — 3, Олардан ажи-
лаа корей, еврей, хакас, чу-
ваш, татар националдыглар ба-
за бар.

Көдө Советтерге 1771 депу-
таттарын согуган. Оларын
иштерде хөзөкөннөр 677,
ажылдарын 675, колхозчулар
432, албай-хаакычлар 664.
Тыва депутаттарын саны
1377, орус депутаттар — 255.

Суур Советтериниң депу-
таттары 87 кижиге. Хөзөкөн-
нөр 29, ажилдарын 96, албай-
хаакычлар 37. Республиканын
район чагыралыг дөрт
хоорай Советтеринге 200 депу-
тат бар. Оларын 96-ын ажи-
лы, 13-у колхозчу, 96-ын ал-
бай-хаакычлар.

Найыссылалдыг хоорай Со-
ветинге шүлүг 165 депутат бар.
Оон иштерде ажилдарын 96,
албай-хаакычлар 72, колхоз-
чулар 2. Национал составы —
орустар 110, тывалар 47.

А Л Ы К Ы Л А Р

Кийизин илдин чок тывалар чуга-
лаай бээр, аңа аңгай
бердим.

— Адың кымал, думнай?
— Захаров эжениң олгу
Василий мен ийи.

— Ийет, Эрнине база ажи-
лал чорчав эчпи ала? А сен
мында чотум чүгү кымыл чө-
сен, оол?

— Ховуус күзгөдиринис
бо. Мен бо бригаданын кий-
изин, хойжу кийи мен.

— Чайыг малчынынга ду-
залай чоруп турарын ол
мичаа?

— Чок. Бо бригаданын өшөш,
манаа ажилдары-биле ар-
каа мен. Хууза амыдыралым
база-ла ийичар айдаштыр?
— Оң-ла бригаданын хойжу-
ду Чүдүр Уванзаявич Оюн
бистин-биле кады чорав чү-
ве.

— Захаровтун үш отау бис-
тин бо колхозта мадаа ажи-
лал турар болбас бе — дөш,
тывалар аразында өшөш,
оларын оолдары болган, ка-
ды чурттай берген үш ажи-
кыны дугайын чугаалап бер-
ди.

Орус өг-бүлө-биле тыва мал-
чынынын найыралы чыл
келген тудум-на бичигип,
бөт-боттарынга бузулгун
кызылар чок апарган.

Түнели чүгү болган дээр-
ге, дөш мал эччизини оол-
дары ша-ла мичаар малчы-
нынга чыгып, шүлү-ла ажи-
неи мичаа өрөһүн калган.
А Григорий Семенович чүгү
боор: «Өлүктүрүнүн, эң
чок кийизиниң аразында
чүе болганда, оолдарын ду-
гайында салып чорав мен»
деп бодан алган, хүндүлүг
ини уламчылап чурттай тур-
ган.

Чылдар өрткөн. Василий,
Михаил болган Александр За-
харовтарын а ажи-лаа ии.

— Эж-и, дарга! Силерин
диңдап тур мен — деп, дөш

ажыл-ажиы, амыдырал-чур-
талгай шүлү-ла тыва кий-
изиниң бичиги дөшө болган.
Оолдар тыва дилды илдин чок
билди.

Бо чыдын хойжу үш ажи-
кыны бичигилер чегелен
болган — оолдарын оң улау
Басилий Захаров хойжу Иван
Чамзын-оолдун уруу Маадыр-
биле куда дүжүргөн. Орус,
тыва чонун бузулбас найы-
ралы, орус оол биле тыва кыс-
ты ас-нежиктиг амыдыралы
дөш културалыг хойжулар ке-
дирген.

Анык өг-бүлө күрүнөгө ду-
жаар 367 хойуу семити ажи-
рап, Саян бадылда чурта-
лар олар.

Ам бо хүнүрде Захаровтун
өртүн олгу Михаил үшкү бри-
гаданын малчыны, Александр
Арачылдын ажилда калар-
чылап турар, а өң бичиги
Александр база-ла ол брига-
данын кийизин Марбит Ке-
жиктин өөлө чурттай, че-
дишкенин ажилдап турар.

Оолдарын кырган ажи-
Минуискиде чурттай турар.
Оон бо чылдыг өткөдө Васи-
лий ажи-буру согуламыс ке-
лген. Кырган-авазынын са-
лында оол мичаар харын-
лаа: «Чамзын-оол бээр эдер-
лип өскө чонуну, дүштүгү-
ну, ажилымын каар артам
чок. Иван Чамзын-оол атам
ышкан мейдө үлөһүн». Оон
аттаган, алачык хан чаа
берген.

Василий, Михаил болган
Александр ажилдары өөлө
өскөн малчынынын ажи-
рап, ажи-буру ажи-буру ажи-
буру ажи-буру ажи-буру
ажи-буру ажи-буру ажи-
буру ажи-буру ажи-буру

А. ЧАРАШ-ООТ.

ЧУРУКТА: Хову-Аксинда «Тыва кобальт» комбинаттын
ини хевир бо-дур. Совет Эмелиниң улаз бүдүрүлгөһүн
бирөөнү, Тыванын чоргалары болуп комбинаттын би-
жиге найыралдыг ажи-буру ажи-буру ажи-буру ажи-буру
ажи-буру ажи-буру ажи-буру ажи-буру ажи-буру ажи-
буру ажи-

